

РОЗДІЛ II. ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

УДК 37.013.43Онацький(477.52)(09)

А. М. Никифоров

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ НИКАНОРА ОНАЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ ЙОГО КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядається вплив літературної творчості Никанора Харитоновича Онацького на формування світоглядної позиції митця, становлення його як визначної особистості, як на освітянській ниві, так і в мистецькому середовищі Слобожанщини. Автор аналізує мистецьку літературну спадщину Никанора Онацького в розвідках науковців, а також досліджує його активну участь у культурно-просвітницькій роботі свого краю, як носія та пропагандиста освітніх національних ідей українського народу.

Ключові слова: Никанор Онацький, літературна творчість, поезія, драматургія, вірші, п'єси.

Постановка проблеми. Постійно зростає інтерес громадськості до регіональної історії, культури. Звернення до краєзнавчого матеріалу в контексті виховання національної свідомості дітей і молоді є вкрай важливим для виховання патріотизму, любові й шани до свого краю. Цьому процесу сприяє низка законотворчих документів, упроваджених за роки незалежності України. У зв'язку з цим важливого значення для теорії та практики сучасного розвитку національної освіти, набуває дослідження життєвого та творчого шляху педагогів-просвітителів, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної педагогічної науки й культури, але в минулі десятиліття їх здобутки несправедливо замовчувалися.

У цьому році виповнюється 140 років від дня народження Никанора Харитоновича Онацького (1875–1937), педагога, художника, етнографа, мистецтвознавця, фундатора Сумського художнього музею, який нині носить його ім'я. Н. Онацького, як і багатьох педагогів-просвітників, у

бурхливі роки становлення Радянської влади, було репресовано. Як наслідок – його ім'я довгий час замовчувалося. Посмертна реабілітація митця в 1956 році хоч і призвела до зростання зацікавленості науковців його спадщиною, проте цілісного й усебічного аналізу культурно-просвітницької діяльності Никанора Онацького, його вкладу в розвиток української освіти та культури, до цього часу, на жаль, не здійснено. Діяльність митця багатогранна й різнопланова, коло його інтересів надзвичайно широке, і кожен вид його творчості потребує ретельного вивчення. Однією з таких ланок творчості є літературна спадщина Онацького-поета, яка відображає світоглядну позицію митця, формування його як педагога-просвітника та громадського діяча на Слобожанщині, що й зумовило актуальність обраної теми.

Аналіз актуальних досліджень. У 1962 році в Українській Радянській Енциклопедії вперше з'являється коротенька довідка «Онацький Н. Х.», а в 1964 році – перша публікація про Никанора Харитоновича сумського краєзнавця-журналіста Г. Петрова в харківській газеті «Ленінська зміна» «Традиція без продовжувачів». Г. Петров став першим дослідником життя та творчості Н. Онацького. Незабаром до нього приєднався Б. Ткаченко з Лебедина. Їх розвідки є, власне, підвалинами в дослідженні всього спадку Никанора Харитоновича, взагалі, та поетичного доробку, зокрема. Поетичні рядки Н. Онацького розглядалися у ході вивчення життєвого шляху митця дослідниками: В. Звагельським, В. Скакун, Г. Хвостенко, тими ж Г. Петровим та Б. Ткаченко.

Віршовані рядки використовували для більш об'ємного окреслення постаті митця такі науковці: Г. Ареф'єва, Н. Юрченко, А. Дужа, В. Скакун.

Важливість поезії у формуванні особистості Н. Онацького відзначали Я. Кривко, К. Майченко, І. Корнюшенко, Я. Коцур, Ю. Тітаренко та інші.

Найбільший внесок, на наш погляд, у дослідження літературного спадку Н. Онацького (як, до речі, і всього життєвого шляху митця) зробив Г. Петров. Ще в 1966 році вийшла у світ його публікація «Мужнє слово» в газеті «Ленінська правда», згодом стаття «Співець боротьби: з поетичного доробку Никанора Онацького» у газеті «Ленінський прапор» 1968 року; пізніше – історія створення п'єси за мотивом поезії Т. Шевченка «[Передмова] Онацький Н. У тієї Катерини: друкується вперше» в газеті «Панорама Сумщини» 1993 року тощо.

Мета статті – розглянути поетичну творчість Никанора Онацького – одного з важливих чинників формування його світогляду, як носія та пропагандиста освітніх національних ідей українського народу.

У дослідженні використовувалися такі **методи**: теоретичний та історико-логічний аналіз архівних матеріалів і друкованих джерел; персоналістично-біографічний, що застосовувався для аналізу життєвого та творчого шляху Н. Онацького; хронологічно-системний.

Виклад основного матеріалу. Життєвий шлях Никанора Онацького – це єдиний творчий процес як педагога-художника, так і поета. Ці поняття невіддільні і не можуть існувати одне без одного. Простежимо, як літературне захоплення впливало на формування світоглядної позиції митця, на становлення його як визначної особистості, як на освітянській ниві, так і в мистецькому середовищі Сумщини.

Писати вірші Никанор почав рано, а розуміння справжньої ваги слова прийшло в роки революційного піднесення. Перший вірш «Погук» опублікував полтавський журнал-тижневик «Рідний край», який видавала мати Лесі Українки Олена Пчілка, у 1906 році. Поет закликає до пробудження *«кривдою давньою, горем замучений, бідний, обшарпаний рідний народ»* [1, 166–168].

Від цього часу ім'я Н. Онацького з'являється в українських збірках «З неволі», «Терновий вінок», «Розвага» (усі 1908 рік). У цих віршах відчувається вплив революційних подій. Вірші його, здебільшого, оптимістичні, лише зрідка вчуваються нотки суму й безнадії, викликані поразкою революції [7, 292].

Не зважаючи на поразку революції Н. Онацький продовжував протестувати:

*Не радійте, в літаври не бийте:
не положим ми зброї своєї,
ще не втратили сили своєї.
Хай помрем ми по тюрмах Сибіру,
Але вбити не зможете віру...*

А поетична антологія «Українська муза» (1908) за редакцією Олекси Коваленка, крім п'яти поезій Н. Онацького, подала і його коротеньку біографію.

«Поезії Онацького перегукуються з революційною поезією Івана Франка та Лесі Українки, – читаємо на сторінках документального нарису Б. Ткаченка «Погром» – А спілкування зі Стефаном Таранушенком, Яковом Мамонтовим, Миколою Хвильовим, Олександром Олесем, Миколою Вороним викристалізувало його в неситного борця за щастя знедоленого народу» [7, 292–293]. Цю ж думку поділяє науковець

Н. Юрченко: «За своєю спрямованістю, поезія Онацького близька до революційно-демократичної творчості І. Франка Л. Українки, М. Коцюбинського» [8, 8]. Яскравим свідченням цього є рядки:

*Гей ти народ український засмучений,
Кривдою давньою, горем замучений,
Бідний, обшарпаний, лихом пригнічений,
Наче і сонцем святим не освічений,
Настала година – вставай не барися...*

Революційні події 1905 вразили митця та хвилювали ще довгі роки. Никанор Харитонович проводить дослідження цих подій і на їх ґрунті пише розвідку, яка була надрукована у збірці статей і спогадів до 25-річчя революції [4, 37-45]. «Книга «Селянський революційний рух на Сумщині в 1905 році», – запевняє нас Г. Хвостенко у статті «Страдницький шлях Никанора Онацького», і нині становить неабияку цінність для сьогоднішніх дослідників і краєзнавців [8, 13]. Так, його погляди до цього часу не втратили актуальності, зокрема, історик Д. Кудінов, аналізуючи збірку, відзначає розвідку Н. Онацького, «який ... встановив причини селянського руху, класифікував і хронологічно систематизував виступи селян Лебединського, Сумського й Охтирського повітів» [1, 83-84].

Разом із тим, слід зауважити, що Никанор Харитонович першим в українській літературі описав подвиг лейтенанта Шмідта в поетичній легенді «Острів мертвих», присвяченій пам'яті розстріляних на острові Березані в Чорному морі лейтенанта Шмідта та трьох його товаришів – матросів.

У вірші «Осінь» звучать волелюбні рядки поета – «воля жадана, в квіти повитая, радо між людьми колись загуля» своїм духом, спрямованістю привертають небажану увагу властей. У зв'язку з виходом збірника «З неволі» Петербурзький цензурний комітет звернувся до головного управління у справах друку з вимогою порушити судове переслідування авторів книги в тому числі й Н. Онацького.

У період педагогічної діяльності в Сумах (1913-1933) Никанор Онацький не полишає займатися літературною творчістю, виступає як публіцист і дослідник мистецтва, пробує свої сили в драматургії. Одна за одною з'являються п'єси. «Через руїни», «Танок смерті» інсценізація поезії Т. Шевченка «У тієї Катерини»; 1930 року в Держвидавві України вийшла дитяча п'єса Н. Онацького «Новий світ» [5]. Дослідник життя та творчості Никанора Харитоновича Г. Петров у газеті «Панорама Сумщини» у 1993 році опублікував історію появи п'єси «У тієї Катерини» (за мотивами твору «Кобзаря») та уривки з тексту [6, 6].

Никанор Харитонович надавав великого значення вихованню творчістю. Із цією метою організував студію для фахового спрямування дітей і молоді, а також для професійної підготовки учнів. Крім художніх студій образотворчого мистецтва сприяв розвитку театральних гуртків, що давало можливість розкрити творчий потенціал дітей і молоді, згуртувати їх за творчими інтересами. Саме для цього власноручно писав дитячі п'єси для школярів і виступав як драматург.

Вітальня Н. Онацького швидко стала своєрідним центром українського життя в місті Суми. Тут бував видатний український поет Олександр Олесь (чия родина жила на вулиці Петропавлівській, 83), український поет і драматург Яків Мамонтов, інші лідери національного руху у краї. Дружні стосунки з уже відомим поетом Олександром Олесем, автором кількох збірок, із Н. Х. Онацьким також визначалися спільною участю в міських заходах «Просвіти», разом друзі були на зібраннях із нагоди 50-річчя смерті Т. Шевченка. Олесь схвально відгукувався про картини й малюнки вчителя на Шевченківську тематику, підтримав Никанора Харитоновича і як поета. Свою просвітянську та педагогічну діяльність Онацький розпочав ще в Лебедині. Там же з'явилися (1906–1913) перші публікації віршів.

Г. Хвостенко надрукував спогади дочки Никанора Харитоновича Оксани Харитонівни про той час: «Тато вечорами допізна сидів за столом, писав п'єси. Наша квартира часто виповнювалася гостями. Батьки дружили із сім'єю лікаря Гребенюка. Тато влаштовував літературні вечори, читав свої твори й слухав інших. Не пам'ятаю, хто саме був на них, але письменника Якова Мамонтова пам'ятаю добре. Ще пам'ятаю, приїздив до неї із Харкова Остап Вишня із квітами. З ним дружба почалася давно, ще з маминої молодості в селі Мала Павлівка, де до тепер жила моя бабуся. Була там сім'я Доценків, сусідів наших. За Федора Доценка сестра Остапа Вишні вийшла заміж. Так подружились. Переказували, що коли ми жили до революції біля реального училища, то відвідував наш дім Олександр Олесь» [9, 13].

Інтерес Н. Онацького до української національної культури викликав підозру з боку органів ДПУ-НКВС. Його звинувачували в «ідейних збоченнях» і за чийось наклепом його вперше заарештовують весною 1934 року. У в'язниці в камері № 62 написав «захальний» цикл віршів «За ґратами».

*Гей розвійся, чорна хмаро,
Розійдись!
Не плач моя родинонько,
Не журись!
Ще проллється грізна хмара
Та дощами.
Промине наше горе
Та із днями...*

Ці твори пройняті духом шевченківської тюремної лірики. У зв'язку з цим, слід наголосити, що все свідоме життя Н. Онацького, його багатогранна громадсько-освітня й педагогічна діяльність були пов'язані з образом великого поета Т. Г. Шевченка, любов і повагу до якого проніс крізь усе життя, що безперечно, теж позначилося на формуванні свідомості митця [3, 6].

В одному зі своїх тюремних віршів Никанор Харитонович передбачав, що положить десь на чужині «свої кості», але, саме в Полтаві (а не в далеких краях) був розстріляний поет у 1937 році. І ще одні розпачливі рядки поета написані між в'язничних стін, як зазначає вдова Никанора Харитоновича Надія Василівна (яка зберегла творчу спадщину чоловіка, у тому числі, друковані й рукописні вірші, фотографії, листи), не справдилися: «*все піде в царство небуття, сліду жаданого не кине...*» [7, 292]. Завдяки її зусиллям поволі виходило із забуття ім'я Никанора Онацького, зазначає Г. Хвостенко [9, 13].

Таким чином, у процесі дослідження встановлено, що крім педагогічної роботи, Никанор Харитонович проявив себе й у літературному спектрі діяльності, результатом якої є публікації поезії в збірках «З неволі», «Терновий вінок», «Розвага», «Українська муза» (усі 1908), а також, публікації дитячої п'єси «Новий світ» у Держвидаві України (1930 року). Крім цього, потужним фактором формування свідомості педагога-просвітника було спілкування з визначними діячами української літератури, до якого підштовхнула Н. Онацького саме діяльність на терені поетичної творчості. Завдяки поетичним пошукам він познайомився з такими особистостями як Олена Пчілка, що цінувала його вірші й друкувала у своєму часописі, письменник Яків Мамонтов, Остап Вишня, Олександр Олесь тощо.

Висновки. Відтак, висвітлення життєвого та творчого шляху педагога й громадського діяча, його внеску у становлення української культури й освіти дає підстави стверджувати, що Никанор Харитонович Онацький посідає одне з провідних місць у розвитку педагогіки, письменництва й просвітництва в першій половині ХХ століття на Слобожанщині.

Отже, підсумовуючи наше дослідження, можна зробити висновки, що науковці високо цінують мистецьку спадщину Никанора Онацького, талант поета, його активну участь у культурно-просвітницькій роботі свого краю.

Разом із тим слід зауважити, що проведене дослідження не висчерпує всіх аспектів окресленої проблеми, тому **перспективними напрямками подальших наукових розвідок** вважаємо докладне вивчення внеску Никанора Харитоновича Онацького в розвиток освіти та культури на Слобожанщині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коцур Я. М. Творче життя визначного митця, представника українського «розстріляного відродження» (до біографії Н. Х. Онацького) / Я. М. Коцур, Ю. В. Титаренко // Актуальні питання вітчизняної та світової історії : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 23–24 квітня 2010 року / за заг. ред. С. І. Дегтярьова. – Суми : СумДУ, 2010. – С. 166–168.
2. Кудінов Д. Сумська селянська республіка у вітчизняній та зарубіжній історіографії / Д. Кудінов // Часопис української історії. – К. – 2011. – Вип. 21. – С. 82–90.
3. Онацький Н. За ґратами: Рядки із тюремного блокнота. Поезія / Н. Онацький // Панорама Сумщини. – 1995. – 9 лютого. – С. 6.
4. Онацький Н. Селянський революційний рух на Сумщині в 1905 р. : збірник наукових статей / Н. Онацький. – Суми : Плуг і молот, 1930. – С. 37–45.
5. Онацький Н. Новий світ. Дитяча п'єса на три дії / Н. Онацький. – К. : Держвидав, 1930.
6. Петров Г. Онацький Н. У тієї Катерини: друкується вперше / Г. Петров // Панорама Сумщини. – 1993. – № 17–18 (20 травня). – С. 6.
7. Ткаченко Б. Погром. Документальний нарис / Б. Ткаченко. – Суми : ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2010. – 372 с.
8. Юрченко Н. Н. Х. Онацький (1874–1837). Каталог творів / Н. Юрченко. – Суми : Слобожанщина, 1995. – 28 с.
9. Хвостенко Г. Страдницький шлях Никанора Онацького / Г. Хвостенко // Суми й сумчани. – 2007. – № 47 (23 листопада). – С. 13.

РЕЗЮМЕ

Никифоров А. М. Литературное творчество Никанора Онацкого в контексте его культурно-просветительской деятельности.

В статье рассматривается влияние литературного творчества Никанора Харитоновича Онацкого на формирование мировоззренческой позиции художника, на становление его как выдающейся личности, как на педагогической стезе, так и в художественной среде Слобожанщины. Автор анализирует литературное наследие Никанора Онацкого в исследованиях ученых, а также исследует его активное участие в культурно-просветительской работе своего края, как носителя и пропагандиста образовательных национальных идей украинского народа. Используя такие методы исследования как теоретический и историко-логический анализ архивных материалов и печатных источников; персоналистическо-биографический, применявшийся для анализа жизненного и творческого пути Никанора Онацкого; хронологически системный автор утверждает тот факт, что кроме педагогической работы, Никанор Харитонович плодотворно проявил себя и в литературном спектре деятельности, результатом которой являются публикации поэзии в сборниках «Из неволи», «Терновый венец», «Развлечение», «Украинская муза», а также публикации детской пьесы «Новый мир» в Госиздате Украины. Кроме этого, отмечает автор, мощным фактором формирования сознания педагога-просветителя было общение с выдающимися деятелями украинской литературы.

Поэтому освещение жизненного и творческого пути педагога и общественного деятеля, его вклада в становление украинской культуры и образования дает основания утверждать, что Никанор Харитонович Онацкий занимает одно из ведущих мест в развитии педагогики и просвещения в первой половине XX века на Слобожанщине.

Итак, суммируя наше исследование, можно сделать выводы, что ученые высоко ценят художественное наследие Н. Онацкого, талант поэта, его активное участие в культурно-просветительской работе на Слобожанщине.

Вместе с тем следует заметить, что проведенное исследование не исчерпывает всех аспектов обозначенной проблемы, поэтому перспективными направлениями дальнейших научных исследований считаем подробное изучение вклада Никанора Харитоновича Онацкого в развитие образования и культуры на Слобожанщине.

Ключевые слова: Никанор Онацкий, литературное творчество, поэзия, драматургия, стихи, пьесы.

SUMMARY

Nikiforov A. Literary creativity of Nicanor Onatsky in the context of his cultural and educational activities.

The article deals with the influence of literary creation of Nicanor Onatsky the formation of the ideological position of the artist on his becoming a prominent personality, as in the educational sphere and in the artistic environment of Slobozhanshchyna. The author analyzes the artistic literary heritage of Nicanor Onatsky in exploration of the scientists and explores of his active participation in the cultural and educational work of their land, as the carrier and promoter of the educational national ideas of the Ukrainian people.

Using such methods as a theoretical, historical and logical analysis of archival materials and printed sources; a personalist-biographical, used for the analysis of the life and career of Nicanor Kharytonovych Onatsky; the chronologically-systemic author argues the fact that in addition to educational work, Nicanor Kharytonovych successfully distinguished himself in the literary spectrum of activity, which results in the publication of the collections of poetry in «Captivity», «Crown of Thorns», «Entertainment», «Ukrainian Muse» as well as the publication of children's play, «The New World» in the State Publishing House of Ukraine. In addition, the author notes a powerful factor in shaping the minds of a teacher-educator was communicating with the outstanding figures of Ukrainian literature. Therefore, the coverage of the life and career of an educator and a social activist, his contribution to the development of the Ukrainian culture and education gives reason to believe that Nicanor Onatsky occupies a leading position in the development of pedagogy, writing and education in the first half of the XX-th century in Slobozhanshchyna.

Summing up our study, we can conclude that the researchers appreciate the artistic heritage of Nicanor Onatsky, a talent of the poet, his active participation in the cultural and educational work of his land.

However, it should be noted that our study does not cover all aspects of the outlined problems, a detailed study of the contribution of Nicanor Kharytonovych Onatsky in the development of education and culture in Slobozhanshchyna is considered to be a promising direction for further scientific studies.

Key words: *Nicanor Onatsky, creative writing, poetry, drama, poetry, the plays.*